

POSTOJBINA I ROD DIVOŠA TIHORADIĆA

Pavao ANDELIC, Sarajevo

Ime Divoša Tihoradića dobilo je, zadnjih 10—12 godina, veliki publicitet, posebno u krugovima historičara umjetnosti, jezika i pisma. O samom Divošu, naručiocu i korisniku Evandjelja, dosadašnje informacije su oskudne i u velikoj mjeri pogrešne.¹

Napor da se nešto više sazna o naručiocu i korisniku jednog umjetničkog djela ili uopće objekta iz domene kulture opravdan je iz više razloga. Prije svega, mi na taj način dobivamo uvid u osobnu kulturu samog naručioca, a posredno, saznajemo nešto i o kulturnim karakteristikama sredine iz koje je on potekao. Da bi došao u posjed određenog djela, naručilac mora znati što hoće, gdje će naći odgovarajuće umjetnike-izvođače, a nakon toga — treba znati postaviti i svoje specifične zahtjeve. Samo djelo mora biti razumljivo i za okolinu korisnika, jer ima za cilj da svojim umjetničkim kvalitetima podiže ugled svoga vlasnika. Na taj način svako umjetničko djelo u sebi nosi karakteristike sredine koja ga naručuje i koristi. Stoga, u pomanjkanju drugih — konkretnih dokumenata, i ova indirektna svjedočanstva o kulturnoj fizionomiji pojedinih društvenih cjelina, dobiva na svojoj vrijednosti.

Ove napomene bile su potrebne zbog toga što je naše dosadašnje poznavanje kulturnih prilika u predjelima gdje je Divoševo

¹ Osnovni podaci o Evandelju Divoša Tihoradića nalaze se u radovima: J. Đurić i R. Ivanišević, *Jevandjelje Divoša Tihoradića*. Zbornik Vizantološkog instituta SAN, knj. 7, Beograd 1961, 153—160; I. Grickat, *Divoševo jevandjelje*, *Južnoslavenski filolog XXV*, Beograd 1961—1962, str. 227—293. Osvrte na umjetnički i kulturni značaj Divoševa evandjelja dali su: V. Đurić — u djelu *Dubrovačka slikarska škola*, Beograd 1963, str. 13 i dalje; S. Radojčić — u knjizi *Staro srpsko slikarstvo*, Beograd 1966, 163; P. Mijović — u *Istoriji Crne Gore*, knj. II, tom 1, Titograd 1970, str. 284—286.

evanđelje upotrebljavano veoma oskudno. Osnovni matični podaci o Divoševu evanđelju su ovi: pronađeno je 1960. godine u crkvi sv. Nikole u selu Podvrhu kod Bijelog Polja (SR Crna Gora).² Rukopis bez korica, bez početka i kraja pisan je na pergameni vel. 16,5 × 22,5 cm. Tekst je pisan tamnosmeđim mastilom, a za početke glava i natpise u marginama upotrijebljena je crvena boja.

Preko 60 velikih inicijala i jedna zastavica čine relativno bogatu umjetničku opremu ovoga rukopisa.³

Na f. 66^v, sitnim slovima stoji i zapis o slikaru (пис)а маноніао. Ime naručioca zabilježeno je u tekstu četiri puta: na f.5^v . . . иге дивоша тѣхорадиѣк; f. 42^v: писа кнѣге дивошѣ; f. 132^r: кнѣге дивоша тѣхорадиѣк; f. 182^r кнѣги дивоша.⁴

Nitko od autora koji su do sada govorili o naručiocu i korisniku, Divošu Tihoradiću, nije posebno govorio o njegovu podrijetlu. Svi su oni, naime, po nekoj inerciji, podlegli pogrešnoj interpretaciji jednog mjesta u povelji bana Stjepana II iz 1322. godine, pa Divoša tretirali kao vlastelina iz Završja, u jugozapadnoj Bosni. Prema tako određenom podrijetlu naručioca i korisnika Evanđelja stvarani su i zaključci o kulturnim zonama, sferama stilskih utjecaja i sl.

Kada je riječ o pokušaju da se utvrdi kulturna sredina u kojoj je nastalo ovo djelo, onda treba upozoriti da se do sada vodilo računa o: mjestu nalaza (okolina Bijelog Polja), podrijetlu i školi slikara iluminacija (Kotor?), te podrijetlu naručitelja i korisnika (Završje u zapadnoj Bosni?).⁵ I letimičan pogled na ove »oslonce« koji su se u prvi mah nametnuli, pokazuje njihove slabe strane: Završje ulazi u sastav bosanske države tek u vrijeme kada je Divoš Tihoradić kao odrastao čovjek stupio na političku scenu; od jednog Kotoranina očekivale bi se drugačije slike; Bijelo Polje u vrijeme nastanka rukopisa još nije bilo pripalo Bosni.

Jedna od ovdje nabačenih kontroverzija može se pouzdano otkloniti: pravo podrijetlo i postojbinu Divoša Tihoradića moguće je sasvim jasno odrediti. Jedanput utvrđena uža sredina iz koje potječe naručitelj i korisnik Evanđelja, omogućit će da se adekvatnije utvrde jezičke, umjetničke i uopće kulturne karakteristike djela.

² J. Đurić — R. Ivanišević, op. cit.

³ Op. cit. 156—157.

⁴ Op. cit. 154.

⁵ Vidi naprijed u bilj. 1 citirana djela V. Đurića, S. Radojčića i P. Mijovića.

Dokumenat, na kome se temelji mišljenje o Završju kao postojbini Divoša Tihoradića, u stvari je povelja bosanskog bana Stjepana II Kotromanića iz 1332. g., kojom se uređuje širok krug odnosa između Bosne i dubrovačke republike.⁶ Kao svjedoci, na povelji su navedena imena dvadesetorice bosanskih velikaša, ovim redom: župan Krkša, veliki vojvoda Vladisav Galešić, Vokosav Tepčić, Radosav Hlapenović, Stepko Radosalić, Miloš Vuokasić, Stepan Družić, Budisav Gojsalić, Vladisav Voukasić, Mioten Draživojević, Pribisav Milobrtić, a od Završja župan Ivahan Pribilović, Vlatko Dobrovojević, čeonik Hlap, Ivan Budisalić, Divoš Tihoradović, Goisav Vojsilović, Branoš Čepnjić, knez Pavao Hrvatinić, Stanac Vojsalić.

Kratka analiza ove povelje pokazat će da u njoj nema nikakva oslonca na temelju kojega bi se Završje odredilo kao postojbina Divoša Tihoradića.

Kao što se vidi, iz spiska titule, odnosno funkcije, navedene su samo za 5-oricu svjedoka, i to bez nekoga vidljivog razloga ili reda. Podrijetlo, odnosno kraj koji pojedini velikaš zastupa, spomenut je samo uz jedno ime: »a od Završja župan Ivahan Pribilović«. — On je po redu dvanaesti. Iz nekog, teško razumljivog razloga, netko od ranijih povjesničara svrstao je u »vlastelu od Završja« sve one velikaše koji su popisani poslije Pribilovića, pa se tako odjednom pojavilo 9 velikaša, članova državnog vlasteoskog vijeća, iz jedne relativno male oblasti Završja.

Već na prvi pogled se vidi, da oznaka zastupanja određenog teritorija ovdje nije dosljedno sprovedena: ni za jednog drugog velikaša nije navedeno koju oblast zastupa, a za ovu vrstu bosanskih isprava — međunarodne ugovore — to nikada nije ni bilo obavezno.

Kada se zna da su svjedoci povelja isključivo velikaši, baruni (baronēs), čiji rodovi uporno čuvaju svoje pravo sudjelovanja u bosanskom državnom vijeću, i da velike oblasti — zemlje, kao što su Donji Krajevi, Usora, Humska zemlja, redovno zastupaju samo po dvojica predstavnika, onda se vidi da praktično u Završju toliko velikaša ni u kojem slučaju nije moglo biti.

U spisku od 9 velikaša, koji su, zajedno sa Divošem Tihoradićem, pogrešno svrstani u vlastelu od Završja, ima ih barem četvo-

⁶ Lj. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma I, Beograd — Sr. Karlovci 1929, str. 43—45.

rica, čiju postojbinu znamo iz drugih izvora. Tako je Vlatko Dobrovojević, vjerojatno iz istog roda kao i Tvrtkov knez Vljaj Dobrovojević, čije podrijetlo treba tražiti u istočnoj Bosni, na granici prema Srbiji;⁷ za čelnika Hlapa znamo da je iz Soli;⁸ Branoš Čeprnjić je iz Usore;⁹ Pavao Hrvatinić je iz Donjih Krajeva.¹⁰ Zašto bi onda i za Divoša važila oznaka »a od Završja«?

Sada nešto više o samom Divošu Tihoradiću.

Istina je da o njemu postoje samo dva pisana podatka, ali o njegovu rodu i potomcima može se saznati mnogo više.

O *Divoševu ocu Tihoradu* znamo samo da je postojao, i da je umro prije 1326—1329. g.¹¹

Njegovi sinovi su:

1. *Vitan Tihoradić*. On je pristav na povelji bana Stjepana II iz 1326—1329,¹² zatim kao svjedok »od Usore«, sa titulom kneza — na povelji iz 1329¹³, te ponovo svjedok — na povelji iz 1333.¹⁴ Značajno je da je ova zadnja povelja izdata Pod Srebrnikom u Usori.

2. *Divoš Tihoradić*, je — bez oznake titule, funkcije i podrijetla — svjedok na povelji iz 1332,¹⁵ te pristav (opet bez oznake titule), na povelji iz 1333.¹⁶ Ova druga povelja je za podrijetlo Tihoradića.

⁷ Knez Vljaj Dobrovojević je svjedok na 8 povelja bana (i kralja) Tvrtka, izdatih od 1353—1378. g. Na osnovi činjenice da se on u srpskim sinodicima proklinje kao prvak krivovjernih Bošnjana, mora se zaključiti, da se i njegova oblast nalazila na granici prema Srbiji, dakle u istočnoj Bosni. Vidi o tome u knjizi J. Šidaka, Studije o »Crkvi bosanskoj i bogumilstvu«, Zagreb 1975, str. 75, bilj. 20.

⁸ U povelji bana Stjepana II Kotromanića, izdatoj Vukoslavu Hrvatiniću 1326—1329. g., kao svjedoci »ot Soli«, navedeni su: župan Budoš i čelnik Hlap. (Za datiranje povelje bana Stjepana, vidi mišljenje S. Čirkovića, Istorija Bosne, Beograd 1965, 359.)

⁹ U citiranoj povelji (bilj. 8), Branoš Čeprnjić je svjedok »ot Usore«.

¹⁰ Postojbina Hrvatinića dobro je poznata.

¹¹ Identifikaciju ovoga Tihorada vršim na temelju patronimika Tihoradić, kako se zovu braća Vitan i Tihorad. Formiranje prezimena po imenu oca općenito je raširen običaj među bosanskom vlastelom XIV stoljeća.

¹² L. Thallóczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München-Leipzig 1914, 7—8. O datiranju povelje vidi napomenu u bilj. 8.

¹³ Op. cit., 14—15 i napomena o datiranju iz bilj. 8.

¹⁴ Stojanović, op. cit., 45—47.

¹⁵ Op. cit. 43—45.

¹⁶ Op. cit. 45—47.

radića značajna zbog toga, što su od 6 svjedoka i 3 pristava — samo trojica iz Gornje (»prave«) Bosne,¹⁷ jedan je pristav Dubrovčanin,¹⁸ a od dva pristava i 3 svjedoka su: dva iz Soli (Radoslav i Šćitko Hlapović), jedan iz Trebotića u Podrinju (Tvrčko Ivahnić), a dva, kako ćemo kasnije vidjeti — iz Usore.¹⁹ Logičan je zaključak da su, uz bana u Usori, bili, osim uže pratnje, i velikaši iz oblasti koju je obilazio.

Divoš je ostavio trojicu sinova, koji su vrlo aktivno učestvovali u političkom životu Bosne, za vladanja bana i kralja Tvrtka. To su:

1. *Miloš Divošević*, spomenut samo jedanput, kao knez 1357. g.²⁰

2. *Sladoje Divošević*, koji u istoj povelji (1357) nosi titulu kneza, ali je uz to navedeno da je on Milošev brat. God. 1366. on je već tepčija i svjedok od Usore,²¹ isto kao i na povelji Dubrovniku iz 1367.²² U Tvrtkovoju povelji Stjepanu Rajkoviću iz 1373., Sladoje je također svjedok od Usore, ali — sa titulom kneza.²³ (Ovu »degradaciju« nije moguće objasniti, ali se treba podsjetiti da je povelja do nas doprla u mnogo kasnijem prijepisu sa mnogo grešaka.)

3. *Dobroslav Divošević*, je, kako izgleda, bio najmlađi a spominje se kao svjedok od Usore na poveljama iz 1380.²⁴ i 1392.²⁵ g. Bez oznake oblasti koju zastupa, Dobroslav je svjedok na još dvije Dabišine povelje (1392. i 1393)²⁶.

Divoševe descendente ne možemo sasvim pouzdano dalje pratiti. Ipak treba voditi računa da bi Milošev sin mogao biti onaj Mikac Milošević koji je, zajedno sa dvojicom Zlatonosovića, bio zarobljen u Kosovskoj bici, i o kojemu su se, na zahtjev rodbine, Dubrovčani propitivali u Carigradu 1403. g.²⁷ — Isto tako treba pomišljati, da je

¹⁷ Miloš Vuokasić, Hrvatinić Stefanić i Stefan Druščić.

¹⁸ Mihajlo Menčetić.

¹⁹ Vičan Tihoradić — svjedok i Divoš Tihoradić — pristav.

²⁰ Thallóczy, op. cit. 25. Kroz čitav XIV vijek prezimena po imenu oca formirana su uglavnom dosljedno.

²¹ Đ. Šurmin, Hrvatski spomenici, Zagreb 1898, 83—84.

²² Stojanović, op. cit. 72—74.

²³ Op. cit., 85—86.

²⁴ Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1897, 183—191.

²⁵ Šurmin, op. cit., 95—98.

²⁶ Stojanović, op. cit. str. 172—175 i str. 177—178.

²⁷ N. Jorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV siècle, Paris 1899, str. 89.

Divošev potomak onaj knez Pribić (Milošević), koji se spominje na poveljama Tvrtka II.²⁸ Po ovome se Pribiću (Miloševiću) još u prvo doba turske uprave zvala jedna nahija u donjem porječju rijeke Krivaje (Pribić ili Kamenica, odnosno Pribićeva Kamenica).²⁹

Potomci Divoševa, vjerojatno *starijeg, brata Vitana*, bili su također brojni i politički vrlo aktivni.

Jedini poznati Vitanov sin je *Tihčin*. On je u latinskoj povelji bana Stjepana iz 1345. spomenut kao Tichcinus, filius Vitani, a na Tvrtkovoju povelji iz 1367, on je svjedok od Usore sa titulom kneza.³⁰

Tihčinov sin je *Juraj Tihčinović*. On je spomenut kao svjedok samo na jednoj Dabišinoj povelji iz 1392. godine, i to sa titulom župana.³¹ Treba napomenuti da je ovo jedini podatak o jednom županu iz roda Tihoradića-Divoševića-Tihčinovića. Ipak mi se čini da je upravo ovaj podatak dragocjen, jer on svjedoči da se radi o starom velikaškom rodu u kojemu je županska čast već davno bila nasljedna.

Sa Jurjem Tihčinovićem se, prividno, prekida mogućnost praćenja ovoga roda. Ipak je i prezime Tihčinović negdje živjelo, jer se na dvije povelje Stjepana Tomaševića pojavljuje i vojvoda Vukić Tihčinović.³² Radi neobičnog imena (odnosno prezimena) i, posebno, zbog snažnog faktora nasljeđivanja u velikaškim rodovima, mislim da ne treba sumnjati u rodbinske veze između Jurja i Vukića Tihčinovića.

Međutim, jedan slučajno zapažen podatak dozvoljava da se potomci Jurja Tihčinovića prate i nešto bliže, samo pod drugim imenom.

²⁸ To su povelje iz 1420. i 1421. g. (Stojanović, op. cit. 503—504 i 504—508), te povelja iz 1427. g., koja je dugo tretirana kao falsifikat (vidi studiju J. Šidaka, Slovo 15—16 (Štefanićev zbornik), Zagreb 1965, 282—297, te P. Anđelića, Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo — Arheologija. n. s. XXVI, 1971, 347—360.)

²⁹ H. Šabanović, Bosanski pašaluk, Sarajevo 1959, 117 i 125.

³⁰ Thallóczy, Studien, 229—231 i 26—27.

³¹ Stojanović, op. cit. 172—175.

³² Stojanović, op. cit. 162—165; Glasnik Zem. muzeja, Sarajevo 1909, 446—448.; Brojni arhivski izvori koji spominju Zlatonosoviće navedeni su u citiranom djelu N. Jorge; O toj znamenitoj obitelji ima podataka i kod M. Dinića, Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni, I, Beograd 1955, 38—41.

Na Ostojinoj (latinskoj) povelji Mlečanima iz 1404. godine među 5 svjedoka naveden je i »vojvoda Vachomir Jurievich«. (Vukmir Jurjević).³³ Jedini Vukmir sa titulom vojvode, među tadašnjim bosanskim velikašima, je dobro poznati *Vukmir Zlatonosović*. Za Jurja Tihčinovića, osim prezimena (Jurjević), osobito ga snažno veže oblast koju drži — Usora. S druge strane, nema nikakvih indicija koji bi ukazivali da je nekim nasilnim putem (koji je u to doba bio jedino moguć!) likvidiran razgranati stari velikaški rod Tihoradića-Divoševića-Tihčinovića, i doveden na tako istaknut položaj neki drugi nepoznati rod.

Mi ne znamo zašto su Vukmir, Vukašin i bar još jedan njihov brat, dobili nadimak Zlatonosovići. Možda je to neko nasljedstvo od njihova oca, a možda je bilo karakteristično samo za njih (jer su možda od djetinjstva nosili neke haljine izvezene ili ukrašene zlatom?).

U svakom slučaju, može se tvrditi, da Zlatonosovići, najmoćniji usorski velikaši u prve tri decenije XV stoljeća, nisu nikakvi skorojevići ili uljezi u Usori, što znači da se moraju vezati s rodom koji se u ranijim izvorima javlja pod drugim imenom. Nijedan drugi rod nema uvjeta za takvu identifikaciju.

Ako Zlatonosoviće smatramo potomcima (sinovima) Jurja Tihčinovića, onda kratki podaci o njima izgledaju ovako:

1. *Zlatonosović Vukašin*, kao knez, svjedok je na dvjema poveljama iz 1399. Za njega se iz drugih izvora zna da je oko 1424. g., poslije smrti brata Vukmira, dobio titulu vojvode i da je umro oko 1430. g.³⁴ Zanimljivo je da u obje citirane povelje dolazi pod punim imenom i prezimenom (Vukašin Zlatonosović).

2. *Vukmir Zlatonosović* je već 1400. godine vojvoda (i svjedok od Usore), a kao vojvoda svjedok je i na poveljama iz 1420. i 1421. g.³⁵ Već je spomenuto da se on na Ostojinoj povelji Mlečanima zove Vukmir Jurjević, dok je u ostale dvije listine naveden kao vojvoda Vukmir. U drugim izvorima (mahom iz dubrovačkog arhiva) redovno je navedeno i prezime Zlatonosović.

3. *Vladj Zlatonosović* je poznat samo po jednom arhivskom podatku. On je zapao u tursko zarobljeništvo, a kada se 1403. g. bilo

³³ S. Ljubić. Listine o odnošajih južnoga Slavenstva i mletačke republike V, str. 39—40.

³⁴ M. Dinić, op. cit., 41.

³⁵ Stojanović, op. cit. 503—504 i 504—508.

pročulo da bi mogao biti živ, rodbina ga je (vjerojatno braća Vukašin i Vukmir) pokušavala tražiti preko dubrovačkih veza u Carigradu.³⁶

4. *Stipan Zlatonosović* je doživio istu sudbinu kao i *Vladj*.³⁷

U nekim dubrovačkim izvorima spomenut je i neki *Vuk Zlatonosović* (1422. i 1425. g.). Iz smisla izvora ne može se zaključiti da li je to posebna osoba, ili je to, što je vjerojatnije, varijanta imena *Vukašin*.³⁸

Braća *Vukašin* i *Vukmir Zlatonosović* istaknute su figure bosanskog političkog života u prve tri decenije XV stoljeća. Njihova moć, po rang-listi velikaških rodova toga vremena, svrstava ih na visoko mjesto, odmah poslije *Hrvatinića*, *Kosača* i *Pavlovića*. Ako promatramo i čitave rodove u historijskom razvitku, opet im pripada isto mjesto. A po starini, dugotrajnosti i razgranatosti *Tihoradići-Divoševići-Tihčinovići-Zlatonosovići* stoje čak ispred *Kosača* i *Pavlovića*. (Ima indicija da istom rodu pripadaju *Dinjičići* i još neki drugi.)

Značajno je da se *Vukmir* i *Vukašin* normalno uklapaju u redosljed usorskih vojvoda, koji se gotovo bez prekida može pratiti više od jednog stoljeća.

* * *

Uži matični zavičaj ovog roda, u okviru prostrane i proširene usorske oblasti (ili *Usore* zemlje), nije moguće pouzdano utvrditi. Najstarija poznata generacija (*Vitan* i *Divoš*) vezana je za *Srebrnik*. Ako ovaj grad smatramo najvažnijim vojno-političkim centrom *Usore* (zašto ima dosta razloga), onda je opravdano pomišljati, da je vodeći ogranak roda i trajno bio vezan za *Srebrenik*. Inače, posjedi *Zlatonosovića* su svakako dopirali do *Drine* na istoku, a vjerojatno i do porječja donje *Bosne* na zapadu.

* * *

Kao što se vidi, vrlo široka i dinamična politička aktivnost roda *Tihoradića*, koju smo pratili u pojedinim, najizrazitijim manifesta-

³⁶ J o r g a, op. cit. 89.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Op. cit., 206, 223, 228. Identifikacija *Vuka* sa *Vukmirom* ne dolazi u obzir jer se u izvoru iz 1422. g. paralelno navode imena »*Vocmir et Vouk*«.

cijama (funkcije i učešće u radu centralnog državnog aparata), kroz gotovo 150 godina, usko povezuje Usoru sa Bosnom. Sada se može tvrditi da je i u sferi kulturnog života Usora bila snažno integrirana u bosanski kulturni krug. Ova fakta su značajna zbog toga što su česte intervencije ugarsko-hrvatskih kraljeva u ovim krajevima, kod nekih naših povjesničara stvorila utisak, kako je Usora sasvim labavo bila povezana sa ostalom Bosnom.

Resumé

LE LIGNAGE ET LE PAYS NATAL DE DIVOŠ TIHORADIĆ

L'Évangile de Divoš Tihoradić, découvert en 1960 dans une église de village près de Bijelo Polje, est un manuscrit de la première moitié du XIVe siècle, écrit en caractères cyrilliques bosniaques, richement décoré de miniatures spécifiques pour la Bosnie du XIVe siècle. Tous les spécialistes qui ont jusqu'à présent écrit sur ce manuscrit (J. Đurić, R. Ivanišević, I. Grickat, P. Mijović, Sv. Radojčić, V. Đurić) avaient commis la même erreur, en indiquant la contrée de Završje en Bosnie du sud-ouest comme la région d'origine de ce manuscrit et comme le pays où vécut le seigneur bosniaque Divoš Tihoradić qui fit faire l'Évangile et dont il se servit.

En analysant les documents et quelques autres sources historiques des XIVe et XVe siècles, l'auteur de cet article apporte des preuves que Divoš Tihoradić appartenait à un lignage puissant et ramifié des seigneurs, dont les terres se trouvaient dans la région de l'Usora (Oussora) dans la Bosnie du nord-est et dont les membres sont connus sous les noms patronymiques: Tihoradići — Divoševići — Tihčinovići — Zlatonosovići.

Constatation des faits sur l'origine et le pays natal de Divoš est importante pour l'histoire culturelle de Bosnie, étant donné que son Évangile par son écriture, caractéristiques de langue, ainsi que par son style d'illumination, reflète dans une grande mesure les particularités culturelles de la région de son origine et où il fut en usage. Ce qui est surtout important c'est qu' on montre de cette manière combien la région de l'Usora (Oussora) était fortement intégrée dans la sphère culturelle de Bosnie.